

Zielona Góra, dnia 06 maja 2022 r.

ZA.5132.23.2020 [41]

Nr rejestru zabytków: **L-881/A**

OBWIESZCZENIE

DECYZJA

w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru zabytków

Na podstawie art. 89 pkt 2, art. 91 ust. 4 pkt 3, art. 94, art. 3 pkt 1, 2, 4, 14, art. 6 ust. 1 pkt 1 lit. a, g, h, pkt 3 lit. a, b, d, art. 7 pkt 1, art. 9 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz.U. z 202 r., poz. 840) oraz art. 49 i 104 ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jednolity Dz.U. z 2021 r., poz. 735 z późniejszymi zmianami) w wyniku postępowania administracyjnego wszczętego z urzędu,

Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków orzeka

wpisać do rejestru zabytków województwa lubuskiego pod numerem rejestru **L-881/A** następujące zabytki nieruchome:

1. **pole Bitwy pod Kijami, która rozegrała się 25 lipca 1759 roku na terenie dzisiejszych miejscowości Pałck, gmina Skąpe, powiat świebodziński oraz Głogusz, gmina Sulechów, powiat zielonogórski;**
2. **pomnik upamiętniający Bitwę pod Kijami wraz z otaczającym go terenem zlokalizowany w granicach działek o numerach ewidencyjnych 194/4 i 353 w obrębie 0008 Pałck, gmina Skąpe, powiat świebodziński.**

Ochroną prawną objęte zostały wyżej wymienione zabytki w granicach opisanych poniżej i zaznaczonych kolorem czerwonym na załączniku graficznym w skali 1:5000, stanowiącym integralną część niniejszej decyzji.

Granica krajobrazu kulturowego pola Bitwy pod Kijami i oraz pomnika upamiętniającego to wydarzenie wraz z otaczającym go terenem historycznego założenia przebiega w następujący sposób:

granica północna: południowa granica drogi wojewódzkiej o numerze 277, to jest południowymi granicami działek o numerach ewidencyjnych 353 (od styku z północno-zachodnim narożnikiem działki 343) w obrębie Pałck oraz 242/3, 242/2, 242/1 (do styku z północno-wschodnim narożnikiem działki 98/1) w obrębie ewidencyjnym Głogusz.

granica wschodnia: przebiega w całości w granicach obrębu ewidencyjnego Głogusz. Biegnie po zachodniej granicy działki o numerze ewidencyjnym 236 aż do skrzyżowania dróg polnych,

a następnie po jej północnej części. Dalej po północnej części działki 235/1 do styku z północno-wschodnim narożnikiem działki 89/1, wschodniej granicy działek 89/1, 75/2 i 75/4. Następnie biegnie wzdłuż drogi gminnej, północno-zachodniej części działki 230, od południowo-wschodniego styku z działką 69. Omijając zabudowania Głogusz 42 i 41 biegnie po północnej granicy działki o numerze ewidencyjnym 69, a następnie drogą leśną aż do skrzyżowania znajdującego się około 40 metrów od północno-zachodniego narożnika działki 69. Następnie granica przebiega wzdłuż drogi leśnej aż do skrzyżowania z drogą gminną zlokalizowaną na działce ewidencyjnej 230, której północną granicą biegnie do styku z działką 54/2.

granica południowa: przebiega po północnym skraju działki 54/2 oraz zachodnim 228 do styku z działką 264/2. Następnie wzdłuż rowu melioracyjnego, to jest północną granicą działek 264/2 i 264/1 w obrębie ewidencyjnym Głogusz.. Później północną granicą działki o numerze ewidencyjnym 367 do styku z południowo-zachodnim narożnikiem działki 358 w obrębie Pałek.

granica zachodnia: przebiega w całości w granicach obrębu ewidencyjnego Pałek, równoległe do zachodniej granicy drogi gminnej położonej na działce ewidencyjnej 358, północnej części działki 52/5 od styku z północno-zachodnim narożnikiem działki 358 do styku z południowo-zachodnim narożnikiem działki 53/6. Następnie wzdłuż drogi gminnej, wschodnią granicą działki 390 i 333 do styku z działką 337. Kolejną południową granicą działki ewidencyjnej 337 do styku z działką 334. Po wschodnim skraju działki 334 do styku z północno-zachodnim narożnikiem działki 115/5, a następnie jej południową granicą do drogi gminnej położonej na działce 343. Ostatni odcinek przebiega wschodnią granicą drogi gminnej położonej na działce 343 od styku z działką 115/1 do skrzyżowania z drogą wojewódzką o numerze 277.

granica historycznego założenia przy pomniku: zlokalizowany jest na części działek o numerach ewidencyjnych 194/4 i 353 w obrębie Pałek. Teren założenia wyznacza prostokąt o długości boku 20 m i szerokości 13,5 m. Jego początek znajduje się tuż za rowem przydrożnym, w odległości około 4,5 m od krawędzi jezdni drogi wojewódzkiej 277. Dłuższy bok biegnie równoległe do zachodniej granicy działki 194/4 w odległości około 19,5 m. Granice wyznaczają punkty o współrzędnych: 1. x – 5776802,20; y – 5534848,45; 2. x – 5776797,98; y – 5534861,21; 3. x – 5776778,56; y – 5534855,20; 4. x – 5776782,81; y – 5534842,47.

uzasadnienie

W dniu 06.10.2020 r., pismem znak: ZA.5132.23.2020 [1], Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków wszczął z urzędu postępowanie administracyjne w sprawie wpisania do rejestru zabytków województwa lubuskiego pola Bitwy pod Kijami, która rozegrała się 25 lipca 1759 roku na terenie dzisiejszych miejscowości Pałek i Głogusz, oraz reliktyw pomnika upamiętniającego wydarzenie. Zgodnie z art. 94 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz art. 49 Kodeksu postępowania administracyjnego postępowanie wszczęto poprzez obwieszczenie publiczne. Stosownie do art. 9 ust. 3a i ust. 3b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zawiadomienie o wszczęciu postępowania przesłano Gminom Skąpe i Sulechów, celem umieszczenia go na tablicy ogłoszeń lub innym zwyczajowo przyjętym miejscu, wywieszono w siedzibie Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Zielonej Górze oraz zamieszczono w Biuletynie Informacji Publicznej. Ponadto informacja o wszczęciu postępowania została przekazana Staroście Powiatu Świebodzińskiego i Staroście

Powiatu Zielonogórskiego.

W dniu 02.02.2021 r. poprzez obwieszczenie publiczne Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków zawiadomił o przeprowadzeniu dowodów w postępowaniu administracyjnym w postaci oględzin zabytku. Ponadto strony postępowania zostały zawiadomione o terminie i sposobie przeprowadzenia oględzin, które ze względu na stan epidemii na terenie kraju oraz względy bezpieczeństwa podzielone zostały na cztery etapy.

W dniach 5 i 11.03.2021 r. przeprowadzono oględziny na terenie miejscowości Głogusz natomiast w dniach 19 i 26.03.2021 r. na terenie miejscowości Pałec. Strony nie skorzystały z możliwości wzięcia udziału w oględzinach.

W toku prowadzonego postępowania administracyjnego zebrano następujące dowody i materiały:

1. karta cmentarza, oprac. W. Strzyżewski, 1993 r.;
2. Stachowiak P., 2013 r., *Sprawozdanie z powierzchniowych badań archeologicznych prowadzonych w 2013 roku na poboju bitwy z okresu wojny siedmioletniej pod Kijami*;
3. karta ewidencyjna zabytku archeologicznego Pałec 6 (AZP 58-14/45), oprac. J. Wrzosek 2013 r.;
4. Wrzosek J., 2014 r., *Sprawozdanie z prac pomiarowo – inwentaryzacyjnych pola bitwy pod Kijami/Pałkiem stoczonej 25 lipca 1759 roku*;
5. Wrzosek J., 2015 r., *Ewidencja pól bitewnych województwa lubuskiego*;
6. Stachowiak P., 2015 r., *Sprawozdanie z archeologicznych badań powierzchniowych przeprowadzonych na poboju z okresu wojny siedmioletniej pomiędzy wsiami Głogusz a Pałec (sezon 2014 – 2016)*;
7. Stachowiak P., 2020 r., *Próba określenia granic pola bitwy pod Kijami (23 lipca 1759)*;
8. protokół oględzin przeprowadzonych w dnia 05.03.2021 r. wraz z dokumentacją fotograficzną;
9. protokół oględzin przeprowadzonych w dnia 11.03.2021 r. wraz z dokumentacją fotograficzną;
10. protokół oględzin przeprowadzonych w dnia 19.03.2021 r. wraz z dokumentacją fotograficzną;
11. protokół oględzin przeprowadzonych w dnia 26.03.2021 r. wraz z dokumentacją fotograficzną.

W dniu 28.04.2021 r. Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków w trybie obwieszczenia zawiadomił strony o możliwości zapoznania się ze zgromadzonym materiałem dowodowym, wypowiedzenia się, co do zebranych dowodów i materiałów oraz zgłoszonych żądań, w związku z prowadzonym postępowaniem administracyjnym. Zgodnie z art. 94 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w *postępowaniach administracyjnych dotyczących historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych, historycznych zespołów budowlanych oraz terenów, na których znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych, strony tych postępowań mogą być zawiadamiane o decyzjach i innych czynnościach ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego lub wojewódzkiego konserwatora zabytków przez obwieszczenie lub w inny zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości sposób publicznego ogłaszania*. Strony nie zgłosiły uwag.

Bitwa pod Kijami, która rozegrała się w dniu 25 lipca 1759 roku stanowiła jeden z bardziej krwawych epizodów konfliktu zbrojnego, który w historiografii nazywany jest wojną

siedmioletnią (1756-1763). Był to konflikt zbrojny o charakterze hegemonicznym, w którym wzięło udział większość ówczesnych mocarstw europejskich i rozegrał się w Europie, Ameryce Południowej, Afryce, Indiach i na Filipinach. Europejski teatr działań zbrojnych nazywany jest III wojną śląską, która rozegrała się pomiędzy koalicjami złożonymi z Prus w aliansie z Wielką Brytanią, Hanowerem i pomniejszymi państwami Rzeszy niemieckiej oraz Austrii, która była w sojuszu z imperium rosyjskim, Francją, Hiszpanią, Saksonią i pozostałymi państwami Rzeszy niemieckiej. Walki toczyły się głównie o Śląsk i Saksonię. *Casus belli* stanowiło wkroczenie wojsk pruskich pod wodzą króla Fryderyka II Wielkiego do Saksonii. Z uwagi na trudne położenie strategiczne Prus, głównym celem wysiłków Fryderyka II było niedopuszczenie do połączenia sił Habsburgów i imperium rosyjskiego. Kampanię 1759 roku wojska carskie rozpoczęły dopiero późną wiosną, ruszając z pozycji spod Tczewa i Świecia w kierunku Warty. Opieszałość wojsk rosyjskich była skutkiem problemów z zaopatrzeniem, które były wynikiem działań zaczepnych sił pruskich oraz z oczekiwania na przybycie nowego głównodowodzącego – generała *en chef*a Piotra Sałtykowa. Na początku lipca Rosjanie przekroczyli Wartę i ruszyli w kierunku Śląska, a ich głównym celem było spotkanie z armią cesarską dowodzoną przez feldmarszałka Gedona Laudona. Chcąc temu zapobiec, Fryderyk II wydał rozkaz generałowi Dohnie zatrzymania pochodu na Krosno Odrzańskie za wszelką cenę. 20 lipca siły Sałtykowa założyły obóz przy trakcie Kolesin – Sulechów, a dzień później wojska pruskie wyparły niewielki oddział straży przedniej nieprzyjaciela z Sulechowa. Niezadowolony z postępów działań Dohny, Fryderyk II powołał na głównodowodzącego generała Carla Heinricha von Wedela, który dotarł do zgrupowania armii 22 lipca. W momencie przybycia nowego dowódcy wojska pruskie zajmowały pozycję na linii Kalsk-Brzezcie-Sulechów, natomiast wojska carskie stacjonowały na linii Kolesin-Stare Kramsko-Kłępsk. W nocy z 22 na 23 lipca Sałtykow rozpoczął manewr, którego zwieńczeniem było rozegranie walnej bitwy. Jego zamiarem było oskrzydlenie korpusu sił Wedla i wejście na tyły pruskiej armii. Siły rosyjskie nie niepokozone przez przeciwnika zakończyły manewr około godziny 9. W momencie bitwy strony dysponowały następującymi siłami: korpus Wedela liczył około 27 300 ludzi natomiast Sałtykow dysponował armią w liczbie około 47 000 ludzi.

Przebieg starcia zbrojnego dobrze opisują raporty głównodowodzących: 23 lipca o świcie Wedel z 3 batalionami grenadierów, 15 szwadronami huzarów i 15 dragonów wyruszył na rekonesans lewego skrzydła rosyjskiego obozu w okolicach Kolesina. Miał się wówczas ograniczyć do obejrzenia go z daleka i uznać, że nieprzyjaciel nie rusza się z miejsca, nawet wzniesione przez maszerujące wojsko chmury pyłu, które rankiem dostrzeżono na północy, nie wzbudziły jego podejrzeń - uznał je początkowo za oznakę rosyjskiego wymarszu, ale w kierunku Świebodzina. Dopiero około godziny 11 dotarły doń od patrolujących huzarów meldunki o marszu nieprzyjacielskich kolumn obchodzących Sulechów od północy. Tym razem zdecydował się powrócić do obozu, gdzie już czekało na niego gotowe do wymarszu wojsko. Około godziny 13 wydał rozkaz do wymarszu by uprzedzić Rosjan, zając wzniesienia wokół Pałcka i wzbronić im w ten sposób dalszego marszu na Krosno Odrzańskie. Całej akcji nie poprzedziło pełne rozpoznanie, mimo iż poprzedzający armię huzarzy przeprawiając się przez Rakówkę pod Niekarzynem dostali się pod ostrzał artylerii, co wskazywało na bliskość nieprzyjaciela.

Zabagnioną dolinę Rakówki można było ówczesnie przekroczyć tylko w kilku miejscach: pod Niekarzynem, między stawami na wysokości Pałcka, pod Głoguszem (ta przeprawa była niedostępna dla dział i pojazdów, mogli ją jednak pokonać piechurzy i kawaleria) oraz pod Kijami (po moście na trakcie Sulechów-Krosno Odrzańskie). Wzniesienia za Rakówką

tworzyły naturalną pozycję obronną. Na południu niewralgicznym punktem na przedpolu tej pozycji było zalesione wzgórze 80,8 m. n.p.m. (niem. *Schmiede Berg*, obecnie bez nazwy), dominujące nad dwoma ostatnimi przeprawami i tworzące kulisę uniemożliwiającą wejrzenie od strony Kijów w teren wokół Pałcka. Tworzyło ono zarazem ok. 800 metrowej szerokości "bramę", przez którą można było uderzyć na południowe skrzydło szyku Rosjan bez konieczności forsowania na ich oczach doliny. Od południa pole bitwy zamykała podmokła dolina *Zauche* (na osi Kije-Przetocznic, u jej północnego brzegu biegł dawny trakt na Krosno Odrzańskie). Wzniesienia po wschodniej stronie doliny Rakówki, na północ od Głoguszyna, nadawały się na punkt obserwacyjny, były jednak zbyt odległe od rosyjskiego szyku, by rozwinięta na nich artyleria mogła go skutecznie zwalczać. Rosjanie, którzy około godziny 13 dotarli do Pałcka zauważyli, że Prusacy opuszczają obóz. Sołtykow nakazał rozwinąć się na wzniesieniach w pierwszym rzucie, od traktu z Kijów po drogę na Niekarzyn, 1 dywizji Fermora, dalej na północy "korpusowi obserwacyjnemu" ks. Golicyna i kawalerii Tottlebena. W drugim rzucie rozwinęła się na wschodnim skraju, na północ i południe od Pałcka 2 dywizja Villebois, na której skrzydłach stanęli kirasjerzy Jeropkina (lewym) i pułki jazdy pod Demiku (prawym). Reszta kawalerii (Kozacy i huzarzy) znajdowała się na zachodnim krańcu doliny *Zauche*. Artyleria rozwinięta została w 8 bateriach, z których aż 6 mogło skupić ogień na kluczowym odcinku u nasady cypla ze wzgórzem 80,8. Wykonanie dyspozycji Sołtykowa zajęło Rosjanom około półtorej godziny.

W międzyczasie pruska kawaleria oczyściła z kozackich patroli wzgórze 80,8 m. n.p.m. a pod jej osłoną pruska piechota zaczęła się przeprawiać pod Kijami przez Rakówkę. Sołtykow czekał, ograniczając się do przesunięcia na zagrożone prawe skrzydło większości kawalerii. Ten początkowy brak reakcji utwierdził mógł Wedela w przekonaniu, że natknął się jedynie na przednią straż nieprzyjaciela. Postanowił zgnieść ją jednym błyskawicznym uderzeniem, zanim nadejdzie reszta sił. Brygada Manteuffla, która już wspięła się na wzgórze 80,8 m n.p.m. i ustawiła się na nim w szyku miała natychmiast nacierać. W miarę wychodzenia na rozleglejszy teren, jej prawe skrzydło przedłużyć miał postępująca za nią brygada Hülsena, Stutterheim miał tymczasem ze swą brygadą przez *Zauche* obejść przeciwnika od południa a Kanitz z drugim rzutem wyjść na tyły przeciwnika, przekraczając Rakówkę na południe od Kijów (w okolicach Szablisk?) i szerokim łukiem obchodząc *Zauche*. Narzucone tempo wykluczało użycie artylerii, która przejściowo zakorkowałaby przeprawę i musiałaby zostać wciągnięta na wzgórze. Wedel nakazał jej rozwinąć się na północ od Głogusza, zbyt daleko od miejsca starcia, by mogła skutecznie interweniować w jego przebieg.

Pięć batalionów Manteuffla ruszyło do natarcia ze skraju lasu na wzgórze 80,8 m n.p.m. około godziny 15:30. Mimo strat od rosyjskiego ognia kartaczowego wzięto dwie rosyjskie baterie, ale pierwszy rzut Rosjan, mimo iż kilka oddziałów podało tyły, pozostał na miejscu i natarcie Manteuffla załamało się w ogniu karabinowym i działowym. Manteuffel raz jeszcze uporządkował oddziały na wyjściowej pozycji i ponowił atak - tym razem już w połowie dystansu wojsko nie wytrzymało ostrzału kartaczowego i zaczęło podawać tyły. Brygada Hülsena dokładnie w tym momencie zdołała wysunąć się zza szyku Manteuffla i ruszyła do ataku na centrum Rosjan, w ślad za jej lewym skrzydłem udało mu się poderwać do natarcia część oddziałów po raz trzeci. Hülsen włamał się w pierwszy rzut Rosjan, ale wspierającym go na lewym skrzydle żołnierzom Manteuffla skończyła się właśnie amunicja i zmuszeni byli się oni wycofać. Osamotniony i zagrożony oskrzydleniem Hülsen musiał zrobić to samo.

Tymczasem Stutterheim, zgodnie z dyspozycją Wedela, maszerował przez *Zauche*, aż wyszedł na otwartą przestrzeń i dostał się pod ogień artylerii oraz pułków zamykających flankę

rosyjskiego szyku (1 moskiewski, wyborski), gdy jednocześnie na jego lewym skrzydle pojawili się Kozacy, wojsko w bezładzie szukało schronienia w cieniu wzgórza. Interweniowała teraz pruska kawaleria pierwszego rzutu lewego skrzydła (kirasjerzy Schorlemmera), która przeszła przez Rakówkę w ślad za brygadą Stutterheima - Kozacy natychmiast się cofnęli, a kirasjerzy niezwłocznie uderzyli na prawą flankę Rosjan, przy czym część z nich przebiła się przez dywizję Fermora, docierając do jednostek prawego skrzydła drugiego rzutu Rosjan na południe od Pałcka. Kontruderzenie rosyjskiej kawalerii (Jeropkin, Demiku, Gaugreben) zmusiło ją wprawdzie do odwrotu, ale jej natarcie zdążyło zdeorganizować szyk piechoty na prawym skrzydle Rosjan, tak że choć zdołali oni ponownie zebrać żołnierzy nie byli w stanie wykonać kontrataku, by wyzyskać dotychczasowe niepowodzenia przeciwnika.

W międzyczasie na pole bitwy docierały kolejne pruskie zgrupowania. Około godziny 16:30 na wzniesieniu na północ od Głogusza dotarł z Łochowa Wobersnow ze strażą tylną. Chociaż zorientował się, że rosyjski szyk ciągnie się znacznie dalej na północ, tak że z dostępnymi siłami będzie mógł co najwyżej związać jego centrum, dwa razy próbował się na wysokości Pałcka przeprowadzić przez Rakówkę i dopiero silny ogień rosyjskiej artylerii przekonał go o daremności tego przedsięwzięcia. Podległych mu huzarów Małachowskiego skierował jeszcze dalej ku północy, na przeprawę pod Niekarzynem, Rosjanie udaremnili jednak jej wykorzystanie podpalając wioskę. W rezultacie straż tylna zawróciła na południe i około godziny 17:30 dotarła na przeprawę pod Kijami. Nieco wcześniej powróciły tam, po daremnych poszukiwaniach zdatnego przejścia przez Rakówkę dalej na południu, oddziały drugiego rzutu Kanitza, które Wedel natychmiast skierował przez wzgórze do walki w nadziei podtrzymania załamującego się natarcia - bez powodzenia. Około godziny 18 do walki na tym samym odcinku weszły ostatnie niezużyte jeszcze oddziały - 6 batalionów Wobersnowa. Nie zaszły one daleko. Kiedy ich dowódca poległ, wojsko rzuciło się do ucieczki i jedynie ponowne wystąpienie pruskiej kawalerii uratowało pozostałości armii Wedela przed ich rozniesieniem przez szykującą się do generalnego ataku rosyjska piechotę i kawalerię. Około godziny 19 ogień umilkł. Prusakom udało się przeprowadzić zpowrotem na wschodni brzeg Rakówki i rozlokować się na wzniesieniach po południowej stronie Kijów. Oddziały Rosyjskie podeszły w ślad za nimi nad rzeczkę, ale prób przeprowy przez nią nie podjęły. 24 lipca armia Wedela opuściła zajmowane pozycje i przeprowyła się pod Cigacicami na lewy brzeg Odry.

Liczba poległych była ogromna. Szacuje się, że w trakcie starcia śmierć mogło ponieść 17% biorących w nim udział żołnierzy. Niestety z uwagi na panującą wówczas dezinformację, ustalenie dokładnych strat obu strony jest trudne do oszacowania. Według literatury przedmiotu straty pruskie wyniosły: 238 oficerów (49 zabitych, 184 rannych, 5 wziętych do niewoli), 7910 żołnierzy (1379 zabitych, 4372 rannych i 2159 wziętych do niewoli) oraz 3 generałów (jedne zabity, a 2 rannych). Straty rosyjskie miały wynieść 169 oficerów (16 zabitych, 153 rannych) oraz 4622 żołnierzy (878 zabitych i 3744 rannych). Po zakończeniu walk, głównodowodzący zwycięskiej strony Piotr Sałykow wydał rozkaz pochowania Rosjan, natomiast można przypuszczać, że żołnierze Fryderyka II zostali pochowani w późniejszym czasie przez miejscową ludność. Dotychczasowe badania archeologiczne nie pozwoliły na identyfikację mogił żołnierzy w obrębie pola bitwy. Przez długi czas przyjmowano, że groby znajdują się po północnej stronie drogi Skąpe – Sulechów, w miejscu gdzie obecnie znajduje się pomnik upamiętniający wydarzenia z 23 lipca 1759 roku, jednakże informacje historyczne temu przeczą. W południowej części pobojuwiska, na dz. nr ewid. 252/7 w obr. Pałek w trakcie

poszukiwań zabytków natrafiono na pojedynczy grób. Kolejne szczątki ludzkie odkryto pomiędzy działkami 208 i 331 w obrębie ewidencyjnym jak powyżej.

W trakcie przeprowadzonego postpowania administracyjnego ustalono, że pole bitwy pod Kijami z 23 lipca 1759 roku znajduje się pomiędzy obecnymi miejscowościami Pałck (na zachodzie) oraz Głogusz (na wschodzie). Północną granicę obszaru wyznacza droga Pałck-Kije. W okolicy Głogusza, za lasem w punkcie pomiarowym nr 3 (współrzędne oraz oznaczenia punktów oznaczono na mapie stanowiącej integralną część niniejszej decyzji) biegnie ona na południe wzdłuż drogi polnej i po granicy działek ewidencyjnych. Następnie dochodzi do rozwidlenia (punkt nr 4) i skręca dalej wzdłuż drogi w kierunku zachodnim, by znów skierować się na południe po granicy działek i dojść do drogi Głogusz-Głoguszyn. Granica biegnie dalej wzdłuż tej drogi, a następnie odbija w kierunku północno-zachodnim omijając zabudowania i wracając na drogę dochodzi do drogi Kije-Sycowice. Biegnie nią około 150 m, by skręcić na południowo-zachód i w miejscu punktu nr 6 wzdłuż rowu melioracyjnego dojść w kierunku zachodnim do punktu 7. W tym miejscu granica odbija na północny-zachód, dochodzi ponownie do drogi Kije-Sycowice, skręca na wschód i po niecałych 60 m wzdłuż polnej drogi biegnie na północny-wschód aż do południowych zabudowań Pałcka, gdzie skręca na południowo-wschód do punktu nr 8. Dalej wzdłuż drogi gwałtownie skręca na północny-zachód i wraca do punktu nr 9. Granica biegnie dalej na północ wzdłuż drogi polnej i dochodzi do drogi Pałck-Kije, gdzie skręca w prawo do punktu nr 1.

Obszar objęty wpisem do rejestru zabytków obszar leży w południowo-wschodniej części Pojezierza Łagowskiego i jest pagórkowatym terenem morenowym. Średnia wysokość terenu, na którym rozegrała się bitwa, wynosi powyżej 75 m n.p.m., miejscami dochodząc do 88 m w części zachodniej. Opada znacznie w kierunku południowym i przechodzi w podmokłe łąki. Tereny te odcięte są przebiegającym na osi wschód-zachód lasem iglastym. W części wschodniej teren bitwy przecina dolina rzeki Rakówki, która przebiega przez duży kompleks leśny, który kontuuje się na północny-wschód wzdłuż doliny w kierunku Niekarzyna, ze wschodnią odnoga pomiędzy Głoguszem a Pałkiem.

Z uwagi na nagły przebieg bitwy, w jej trakcie nie powstały fortyfikacje polowe, a do czasów współczesnych nie zachowały się mogiły o własnej formie terenowej. Dlatego też pole bitwy należy rozpatrywać w kontekście krajobrazu kulturowego, na który przedmiotowe starcie zbrojne nie miało wpływu. W stosunku do dnia 25 lipca 1759 roku teren ten uległ tylko nieznacznym przeobrażeniom. Większa część obszaru jest użytkowana rolniczo jako pola orne oraz niewielkie pastwiska. Przekształceniom uległa siatka dróg. Zniknęły pomniejsze drogi, a główne szlaki komunikacyjne, np. Pałck-Kije, Pałck-Niekarzyn zostały wyprostowane. Na znaczeniu straciła też droga Kije-Przetocznica zlokalizowana w południowej części obszaru, która obecnie pozostaje drogą gruntową. W ciągu ostatnich 260 lat nieznacznie zwiększyła się także lesistość obszaru pola bitwy. Lasy koncentrują się głównie w dolinie Rakówki i w stosunku do sytuacji XVIII w. obejmują szerszy obszar na jej zachodnim brzegu, zwłaszcza w części południowej. Zalesiono także część pól znajdujących się na północ od Głogusza. Równoległe do drogi Pałck-Kije powstał niewielki kompleks leśny na planie prostokąta w którym znajdują się 4 niewielkie oczka wodne połączone rowem melioracyjnym. W omawianym niewielkim kompleksie znajduje się kilkumetrowy krzyż (lokalizacja krzyża: x – 478685.20, y – 260695.42) oraz zapadnięte komory grobowe, które są prawdopodobnie pozostałościami cmentarza rodowego związanym z któryś lokalnych majątków ziemskich. Współczesnymi elementami w krajobrazie kulturowym jest linia średniego napięcia przebiegająca przez omawiany obszar w części północno-wschodniej, zabudowania położone

w osadzie Gradowo (Głogusz nr 45) w części południowej oraz boisko piłkarskie znajdujące się na działce nr 213 w Pałcku.

Teren stanowiska archeologicznego Pałck 6 (AZP 58-14/45), którego granice tożsame są z granicami pola Bitwy pod Kijami, został częściowo rozpoznany w trakcie badań archeologicznych prowadzonych metodami powierzchniowymi z wykorzystaniem wykrywaczy metali przez mgr. Pawła Stachowiaka w latach 2013-2016, a dane o dystrybucji metalowych artefaktów pozyskane w trakcie tych prac pozwoliły na ustalenie zasięgu prowadzenia działań zbrojnych. Ustalono, że największa część walk toczyła się około 1 km na południe od zabudowań Pałcka w okolicach obecnej granicy gmin. Te informacje uwiarygodniają relację w przekazów głównodowodzących. Przytoczone powyżej ustalenia wynikają z panującej w XVIII w. taktyki linearnej oraz mało celnej broni palnej o stosunkowo niewielkim zasięgu. Powodowało to, że wiele z pocisków nie trafiało w cel i lądowało w miejscach, gdzie ustawiona była piechota liniowa. Inną istotną kategorią zabytków metalowych, która pozwoliła na lokalizację centrum starcia jest dystrybucja guzików od mundurów, które odrywały się w trakcie ich zrywania z poległych żołnierzy.

Na północ od drogi Pałck – Głogusz, na działce nr ewid. 194/4 w obrębie Pałck, zlokalizowany jest częściowo zachowany pomnik upamiętniający wydarzenia 25 lipca 1759 roku. Kulisy jego budowy znane są dzięki szczegółowej relacji Pade - emerytowanego porucznika armii pruskiej. Pomnik został wniesiony na wniosek świebodzińskiego nauczyciela G. Zerndta, który zgłosił konieczność upamiętnienia poległych w bitwie żołnierzy do lokalnego związku weteranów. 01.04.1906 r. wniosek uzyskał akceptację i rozpoczęto starania zmierzające do budowy monumentu. Projekt finansowany był ze m.in. ze składek związku weteranów, który przekazał 500 marek, dotacji 12 regimentów armii niemieckiej kontynuujących tradycję oddziałów walczących w bitwie oraz wpływu ze sprzedaży publikacji i pocztówek. Na wybór miejsca usytuowania pomnika wpływ miała ogólnodostępność terenu przy ważnej drodze, sąsiedztwo z polem bitwy oraz bezpłatne przekazanie gruntu przez właściciela Pałcka. Budowę zakończono w 1909 r., co zostało upamiętnione na niezachowanej pamiątkowej tablicy.

Pomnik miał formę obelisku o wysokości 3,5 m, na którym ustawiono rzeźbę orła pruskiego o rozpiętości skrzydeł 1,4 m z głową skierowaną w kierunku Pałcka. Bok słupa w dolnej części miał 1 m szerokości i zwężał się do 0,6 m w partii szczytowej. Na frontowej ścianie znajdowała się miedziana tablica o rozmiarach 1,7 x 0,94 m, na której wymienione zostały nazwy 17 regimentów pruskich biorących udział w starciu. Obelisk postawiony został na kamiennej platformie o długości boku 4 m i wysokości 1,6 m. Od frontu przylegają do niego z dwóch stron kamienne schody o długości około 2,5 m. Granit do budowy pomnika pozyskano z kamieniołomu należącego do przedsiębiorstwa C. Kulmiz, natomiast miedziany orzeł i tablica zostały odlane metodą galwanoplastyki w zakładach w Wittenberdze. Za pomnikiem zostały posadzone trzy dęby szypułkowe, a przestrzeń całego założenia została zamknięta żywopłotem.

Pomnik dotrwał w dobrym stanie do końca II wojny światowej. Obecnie jedyną pozostałością monumentu pozostaje platforma, która posiada niewielkie uszkodzenia przy krawędziach powstałe najprawdopodobniej w wyniku prowadzenia prac agrotechnicznych w jego pobliżu. W bliżej nieokreślonym czasie w 2. poł. XX w. z pomnika usunięto obelisk, którego elementy znajdowały się w pobliżu jeszcze w 2015 r. Nie jest natomiast znany los miedzianego orła oraz tablicy pamiątkowej. Ponadto w 2017 r. wycięto dęby rosnące przy pomniku (trzeci został usunięty przed 1993 r.).

Opisany krajobraz kulturowy pola Bitwy pod Kijami z dnia 25 lipca 1759 roku oraz pomnik upamiętniający to wydarzenie posiadają duże wartości naukowe, kulturowe i historyczne oraz odkrywają dużą rolę w kształtowaniu lokalnej tożsamości przeszłych i obecnych społeczności. Na uwagę zasługują przede wszystkim wartości naukowe zabytku. Brak znacznych przekształceń terenu pozwala na metodyczne rozpoznanie pobojuwiska i poszerzenie naszej wiedzy z zakresu wojskowości okresu nowożytnego. Omawiany zabytek ma także znaczny wpływ na rozwój dziedziny archeologii jaką jest archeologia pól bitewnych, która budzi coraz większe zainteresowanie w Polsce. Dobrze zachowane pole bitwy, jakim jest niewątpliwie omawiany zabytek, pozwala naukowcom spojrzeć całkowicie z nowej perspektywy na zagadnienia nowożytnych stać zbrojnych, gdyż oprócz danych historycznych, dysponujemy także możliwością ich weryfikacji terenowej. Seria starć armii pruskiej z armiami Habsburgów i rosyjskimi na terenach XVIII w. Wschodniej Brandenburgii w ramach wojny siedmioletniej dotychczas była słabo reprezentowana polskiej literaturze historycznej z uwagi na fakt, że tylko pośrednio dotyczyła I Rzeczypospolitej. Dlatego też utrwalenie wartości zabytkowych pola Bitwy pod Kijami poprzez wpis do rejestru zabytków wydaje się być w pełni uzasadniony.

Nie bez znaczenia są także wartości historyczne omawianego zabytku. Pamięć o wydarzeniach z 25 lipca 1759 r. była żywa wśród miejscowej ludności prawie 150 lat po bitwie, czego przejawem było zainicjowanie budowy monumentu upamiętniającego to wydarzenie w 1906 r. Pomimo zmiany ludnościowej, która nastąpiła w wyniku II wojny światowej, świadomość historyczna o tym wydarzeniu wciąż kultywowana jest w środowiskach regionalistów. Najlepiej świadczy o tym konferencja naukowa zorganizowana w 250 rocznicę przez Muzeum Regionalne w Świebodzinie oraz Gminę Sulechów.

Mając powyższe na uwadze, należy stwierdzić, że omawiane zabytki wyczerpują definicję określoną w art. 3 pkt 1, 2, 4, 14 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z punktem 1 przytoczonego artykułu, zabytek jest to *nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich część lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową*. Według cytowanej ustawy krajobraz kulturowy jest to *postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka*. Ponadto, składową wpisu do rejestru zabytków jest także pomnik upamiętniający to wydarzenie, który wypełnia definicję zabytku nieruchomego - *nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości*. Przedmiotowy zabytek wypełnia także definicję zabytku archeologicznego i jest także stanowiskiem archeologicznym Pałek 6 (AZP 58-14/45) - *zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem*. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu m.in. zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie. Jedną z form ochrony zabytków, określoną w art. 7 pkt 1 tejże ustawy jest wpis do rejestru zabytków.

Do rejestru zabytków wpisany zostaje:

1. **pole Bitwy pod Kijami, która rozegrała się 25 lipca 1759 roku na terenie dzisiejszych miejscowości Pałek, gmina Skąpe, powiat świebodziński oraz Głogusz,**

gmina Sulechów, powiat zielonogórski;

2. pomnik upamiętniający Bitwę pod Kijami wraz z otaczającym go terenem zlokalizowany w granicach działek o numerach ewidencyjnych 194/4 i 353 w obrębie 0008 Pałek, gmina Skąpe, powiat świebodziński.

Granice zaznaczono linią ciągłą kolorem czerwonym na mapie w skali 1:5000 stanowiącej integralną część niniejszej decyzji. W wyznaczaniu granic ochrony prawnej kierowano się m.in. *Sprawozdaniem z prac pomiarowo – inwentaryzacyjnych pola bitwy pod Kijami/Pałkiem stoczonej 25 lipca 1759 roku* autorstwa J. Wrzoska oraz *Próba określenia granic pola bitwy pod Kijami (23 lipca 1759)* autorstwa P. Stachowiaka.

W związku z powyższym, z uwagi na znaczne wartości kulturowe i naukowe, istnieją merytoryczne przesłanki wpisania do rejestru zabytków ww. zabytków w granicach naniesionych na załączniku graficznym, stanowiącym integralną część niniejszej decyzji, a tym samym w oparciu o art. 89 pkt 2, art. 91 ust. 4 pkt 3, art. 94, art. 3 pkt 1, 2, 4, 14, art. 6 ust. 1 pkt 1 lit. a, g, h, pkt 3 lit. a, b, d, art. 7 pkt 1, art. 9 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz.U. z 2020 r., poz. 282 z późniejszymi zmianami) należało orzec jak w sentencji

Od niniejszej decyzji służy stronom odwołanie do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie za moim pośrednictwem w terminie 14 dni od dnia jej doręczenia (art. 127 § 1-2 oraz art. 129 § 1-2 ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego - tekst jednolity Dz. U. z 2021 r., poz. 735 z późniejszymi zmianami)

Zgodnie z art. 127a § 1 ustawy jw., w trakcie biegu terminu do wniesienia odwołania strona może zrzec się prawa do wniesienia odwołania wobec organu administracji publicznej, który wydał decyzję. Decyzja staje się ostateczna i prawomocna z dniem doręczenia organowi administracji publicznej oświadczenia o zrzeczeniu się prawa do wniesienia odwołania przez ostatnią ze stron postępowania. Decyzja podlega wykonaniu przed upływem terminu do wniesienia odwołania, jeżeli jest zgodna z żądaniem wszystkich stron lub jeżeli wszystkie strony zrzekły się prawa do wniesienia odwołania.

LUBUSKI WOJEWÓDZKI
KONSERWATOR ZABYTKÓW
dr Barbara Biełnis-Kopeć

Załącznik:

1. załącznik graficzny stanowiący integralną część decyzji wpisu do rejestru zabytków,
2. pouczenie o skutkach wpisu do rejestru zabytków.

Otrzymuje:

1. Burmistrz Sulechowa, pl. Ratuszowy 6, 66-100 Sulechów, wraz z załącznikami,
2. Wójt Gminy Skąpe, Skąpe 65, 66-213 Skąpe, wraz z załącznikami,
3. mieszkańcy miejscowości Pałek w drodze obwieszczenia,
4. mieszkańcy miejscowości Głogusz w drodze obwieszczenia,

Do wiadomości:

5. Starostwo Powiatowe w Zielonej Górze, ul. Podgórna 5, 65-057 Zielona Góra,
6. Starostwo Powiatowe w Świebodzinie, ul. Kolejowa 2, 66-200 Świebodzin,
7. Powiatowy Konserwator Zabytków, ul. Podgórna 5, 65-057 Zielona Góra.

aa(12461)

Opracował: Marcin Kosowicz 06.05.2022 r.

Gmina Sulechów
ul. Plac Ratuszowy 6
66-100 Sulechów

Wywieszono na tablicy ogłoszeń

dnia ... od 12.05.2022 r.
do 26.05.2022 r.